

УДК 343.122

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.15>

ПОТЕРПІЛИЙ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

Ткаченко І.М.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0144-0708

Ткаченко І.М. Потерпілий як соціальний суб'єкт у кримінально-правовому вимірі.

У статті досліджено актуальні проблеми, що стосуються потерпілого як соціального суб'єкта у кримінально-правовому вимірі. Зокрема за результатами проведеного дослідження встановлено, що потерпілим у кримінально-правовому розумінні не може бути: 1) тварина та річ; 2) труп (у тих випадках, коли злочин вчиняється відносно мертвої людини); 3) особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї потерпілого (фактично представник потерпілого, який набув кримінального процесуального статусу потерпілого).

Запропоновано розмежовувати ситуації, коли в результаті вчинення злочину людині заподіюється смерть та коли кримінальне правопорушення вчиняється щодо померлого. В одних випадках фізичну особу слід визнавати потерпілою, оскільки на момент вчинення делікту вона була жива. В інших – померлий визнається предметом, а не потерпілим. Таким чином, приходимо до висновку, що потерпілою є лише жива людина.

Потерпілим, на відміну від суб'єктам кримінального правопорушення, визнано будь-яку фізичну особу, яка зазнала шкоди незалежно від її віку, статі, громадянства, релігійних переконань, фізичного стану тощо. Потерпілою рекомендується визнавати і особу, яка спровокувала вчинення щодо неї злочину чи кримінального проступку як правомірними, так і неправомірними діями, зокрема сама вчинила кримінальне правопорушення.

Помилковою визнано практику правоохоронних та судових органів, які у випадку взаємного заподіяння шкоди певними особами одна одній потерпілою визнають переважно одну особу.

Для позначення інших соціальних суб'єктів як потерпілих, окрім фізичних та юридичних осіб, запропоновано використовувати термін «громадське об'єднання».

Потерпілою визнано не будь-яку фізичну чи юридичну особу, якій завдано шкоду чи спричинено загрозу заподіяння шкоди, та про яку згадується в диспозиції статті Особливої частини КК України, а лише ту, яка є ознакою складу певного кримінального правопорушення, якщо про неї безпосередньо зазначено в диспозиції статті або про її існування можна стверджувати на підставі тлумачення кримінально-правової норми. Таким чином, юридичне визнання особи потерпілою пов'язується не лише з фактом заподіяння їй шкоди, а й з тим, чи є ця особа структурним елементом складу кримінального правопорушення.

Ключові слова: потерпілий, псевдопотерпілий, кримінальне правопорушення, предмет кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, неосудний, суб'єкт кримінального правопорушення, померлий, кримінальне провадження.

Tkachenko I.M. The victim as a social subject in the criminal law dimension.

The article explores current issues related to the victim as a social subject in the criminal law dimension. Based on the conducted research, it has been established that the following cannot be considered a victim in the criminal law sense: 1) an animal or an object; 2) a corpse (in cases where a crime is committed against a deceased person); 3) a person from among the close relatives or family members of the victim (essentially a representative of the victim who has acquired the procedural status of a victim in criminal proceedings).

It is proposed to differentiate between situations where a person's death results from a crime and those where a criminal offense is committed against someone who is already deceased. In some cases, a natural person should be recognized as a victim, as they were alive at the time the offense was committed. In other cases, a deceased person is considered an object rather than a victim. Thus, it can be concluded that only a living person may be regarded as a victim.

Unlike subjects of a criminal offense, any natural person who has suffered harm, regardless of age, gender, nationality, religion, physical condition, etc., is recognized as a victim. It is recommended that even individuals who provoked the commission of a crime or misdemeanor against them – whether by

lawful or unlawful actions, including those who themselves committed a criminal offense – should still be recognized as victims.

The article criticizes the mistaken practice of law enforcement and judicial authorities, which, in cases of mutual harm inflicted by individuals upon each other, tend to recognize only one party as the victim.

To denote other social entities as victims, aside from natural and legal persons, the use of the term “public association” is proposed.

A victim should not be understood as any natural or legal person who has suffered harm or faced a threat of harm and is mentioned in the disposition of an article in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, but only as a person who constitutes an element of the particular offense. This applies only if the victim is directly referenced in the article’s disposition or if their existence can be inferred through interpretation of the criminal law provision. Thus, the legal recognition of a person as a victim is associated not only with the fact of harm inflicted upon them, but also with whether that person constitutes a structural element of the criminal offense.

Key words: victim, pseudo-victim, criminal offense, object of a criminal offense, criminal liability, legally incapacitated person, subject of a criminal offense, deceased person, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Пізнання кримінально-правової природи потерпілої особи потребує звернення до її ознак. Водночас мова йде не про будь-які ознаки, а лише ті, що мають кримінально-правове значення. Вони дозволяють зрозуміти сутність цього учасника кримінально-правових відносин, його місце в системі норм та інститутів кримінального права, а тому є певним орієнтиром у правозастосуванні. Кримінально-правові ознаки потерпілої особи мають значення і для удосконалення кримінального законодавства, оскільки дозволяють виявити спільні та відмінні ознаки потерпілих, провести їх систематизації, з’ясувати кримінально-правове значення, встановити проблеми у цій сфері та запропонувати шляхи їх розв’язання. Ознаки потерпілої особи надають можливість сформулювати в подальшому відповідну дефініцію. У межах дослідження цих ознак варто передусім визначити кого слід розуміти під потерпілим, якого соціального суб’єкта, адже це вихідне положення, що впливає на зміст інших кримінально-правових ознак потерпілого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особи потерпілого у кримінальному праві здійснювали такі вчені, як: В.С. Батиргареева, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.П. Брич, А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, Є.В. Лашук, А.А. Музика, М.І. Панов, Т.І. Присяжнюк, А.В. Савченко, М.В. Сенаторов, П.П. Сердюк, Є.В. Фесенко, А.М. Яценко та ін. Незважаючи на це, чимало проблемних питань у цій сфері залишилося нерозв’язаними, зокрема дискусійними залишаються питання, що стосуються потерпілого як соціального суб’єкта у кримінально-правовій площині.

Метою статті є визначення шляхів розв’язання проблем, що стосуються потерпілого як соціального суб’єкта у кримінально-правовому вимірі.

Виклад основного матеріалу. Визначальна кримінально-правова ознака потерпілого стосується **соціального суб’єкта**, якого можуть визнати потерпілим. Йдеться про соціальну ознаку. Як слушно зауважує М.В. Сенаторов потерпілий від злочину – це завжди соціальний суб’єкт, елемент соціуму, учасник соціальної дії, суспільних відносин [1, с. 43].

Виходячи з цього потерпілими **не можуть визнаватися тварини та речі** навіть незважаючи на те, що на них може бути спрямоване кримінальне правопорушення або щодо них вчиняється злочин чи кримінальний проступок. Має рацію М. В. Сенаторов в тому, що вплив, який здійснюється на тварин, речі та явища, має кримінально-правове значення лише остільки, оскільки він порушує відносини між людьми (їх групами), оскільки ним заподіюється шкода учасникам суспільних відносин та соціуму [1, с. 43].

Важливо також встановити чи може належати до потерпілого у кримінально-правовому розумінні **нежива людина – померлий**. Адже як відомо наслідком вчинення певних деліктів є смерть особи (наприклад, умисного чи необережного вбивства). У ст. 297 КК України криміналізовано наругу над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого, а також незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого. Предметом цього кримінального правопорушення визнають тіло померлого (останки, прах) [2, с. 162]. Тілом померлого пропонується вважати як ціле тіло, так і його окремі частини будь-якої людини після настання її біологічної смерті. Тіло померлого є предметом злочину, передбаченого ст. 297 КК України, незалежно від проміжку часу, який минув з моменту біологічної смерті людини, незалежно від його стану («свіжий», бальзамований, муміфікований) [2, с. 162-163]. М.В. Сенаторов з цього приводу наголошує, що потерпілим від злочину може бути тільки суб’єкт, який існував у стані буття на момент вчинення злочину. Якщо говорити про індивіда – то це жива людина [1, с. 43].

У контексті вищезазначеного слід розмежовувати дві ситуації: 1) коли в результаті вчинення злочину людині заподіюється смерть; 2) коли кримінальне правопорушення вчиняється щодо померлого. У першому випадку фізичну особу слід визнавати потерпілою, оскільки на момент вчинення делікту вона була жива. У другому випадку померлий визнається предметом, а не потерпілим. Таким чином, потерпілою є лише жива людина.

У випадку смерті особи в результаті вчинення кримінального правопорушення або у разі перебування особи у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, потерпілим у кримінальному провадженні можуть визнати близьких родичів чи членів сім'ї такої особи.

Відповідно до ч. 6 ст. 55 КПК України якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення ч. 1-3 цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Коментуючи це положення З.А. Загинею зауважує, що таким чином, чинний КПК України передбачає юридичну фікцію, відповідно до якої правонаступник (фактично представник потерпілого) визнається власне потерпілим, хоча йому безпосередньо шкода в результаті вчинення кримінального правопорушення не спричинена. При цьому чинний КПК України закріплює перехід до такої особи не тільки прав потерпілого, а й самого процесуального статусу потерпілого. правонаступництво потерпілого у кримінальному провадженні відоме кримінальному процесуальному законодавству багатьох держав, однак в окремих з них цей учасник кримінального провадження так і називається – правонаступник потерпілого, а не потерпілий, як у КПК України [3, с. 347-348].

Тому виникає слушне питання чи можна таких осіб (фактично представників потерпілого) визнавати потерпілими у кримінально-правовому розумінні? Відповідь на це питання має бути негативною.

У контексті застосування ст. 46 КК України З.А. Загинею має рацію в тому, що закриття кримінального провадження у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у випадку смерті останнього суперечить духу закону, нормам моралі та етики. Окрім того, підтримання протилежного підходу фактично означає, що до близьких родичів потерпілого, який помер та які були визнані потерпілими у кримінальному провадженні на підставі ч. 6 ст. 55 КПК України, переходять не лише права потерпілого, а й його воля, що є щонайменше абсурдним. Якщо фактичного потерпілого немає, він помер, то жодна інша особа не може виразити його волю при вирішенні кримінальних процесуальних питань, у тому числі не може примиритися з потерпілим у сенсі ст. 46 КК України [3, с. 350]. Ба більше у КК України на відміну від КПК України статус таких представників потерпілого не врегульовано кримінально-правовими нормами, а тому відсутня потреба у виділенні таких осіб у законі про кримінальну відповідальність.

Потерпілим, на відміну від суб'єкта кримінального правопорушення може бути будь-яка фізична особа, яка зазнала шкоди незалежно від її віку, статі, громадянства, релігійних переконань, фізичного стану тощо. Це пов'язано, зокрема з правоздатністю фізичної особи, що як відомо виникає з моменту її народження та припиняється з моменту її смерті. Вже з моменту народження будь-яка людина має право на кримінально-правовий захист.

Тобто потерпілим може бути і особа, яка не усвідомлювала сутності вчиненого щодо неї злочину чи кримінального проступку. Така відмінність ознак потерпілої особи від суб'єкта кримінального правопорушення обумовлена тим, що визначення суб'єкта злочину і проступку здійснюється для притягнення його до кримінальної відповідальності, яка є найбільш суворим видом юридичної відповідальності і не може застосовуватися до усіх громадян незалежно від віку та осудності. Водночас потерпілий, як термін, що охоплює передусім фізичних та юридичних осіб, яким завдано шкоди в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння, використовується навпаки для забезпечення максимальної кримінально-правової охорони цих осіб від кримінально протиправних діянь. Інша справа в тому, які права та в якій мірі можуть реалізувати певні категорії потерпілих (малолітні, особи, які захворіли на психічну хворобу, яка не дозволяє їм в повній мірі розуміти значення своїх дій чи керувати ними). У кримінальному законодавстві відповіді у виді чітких правил для таких випадків відсутні. Наприклад, у законодавстві не визначено з якого віку потерпілий може примиритися з винним у контексті застосування ст. 46 КК України. Або ж чи можливе таке примирення із психічно хворою, яка не повній мірі розуміє значення своїх дій. Відповіді на ці та інші питання у судовій практиці надаються з урахування угляду правозастосувача.

Потерпілою слід визнавати і особу, яка спровокувала вчинення щодо неї злочину чи кримінального проступку як правомірними, так і неправомірними діями, зокрема сама вчинила кримінальне правопорушення. Тому у певному випадку одна й та ж особа є потерпілою від одного кримінального правопорушення і суб'єктом іншого кримінально-протиправного делікту.

У таких випадках можливі дві ситуації: 1) особа спочатку вчинила кримінальне правопорушення – набула статусу його суб'єкта, а в подальшому кримінальне правопорушення вчинене щодо неї, а тому вона стала потерпілою (наприклад, особа заподіяла легке тілесне ушкодження одній особі, а в подальшому інші особи заподіяли їй середньої тяжкості тілесні ушкодження або ж особа вчинила хуліганство, а в подальшому відносно неї мало місце умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень під час перевищення меж необхідної оборони); 2) особа спочатку набула статусу потерпілого в результаті вчинення кримінального правопорушення, а в подальшому стала суб'єктом іншого злочину чи кримінального проступку (наприклад, потерпіла від домашнього насильства ввела в оману суд або потерпіла від зґвалтування вбила ґвалтівника з помсти за вчинене).

Такі ситуації, на перший погляд видаються виключно теоретичними, однак, як свідчить практика, це не так. Наприклад, у випадку заподіяння тілесних ушкоджень двома особами одна одній до суду з обвинувальним актом можуть направити лише одне кримінальне провадження, розпочате за заявою одного із вказаних суб'єктів, оскільки вважається, що одна особа напала, а інша захищалася. У цій ситуації такі провадження взагалі можуть не направити до суду. Тобто у правозастосовних органів викликають значні труднощі випадки, коли одну й ту ж особу слід визнавати потерпілою від одного кримінального правопорушення і суб'єктом вчинення іншого взаємопов'язаного кримінального правопорушення. У таких випадках правозастосовні органи можуть вдаватися до фальсифікації обставин кримінального правопорушення (не допитувати деяких свідків, не оглядати усю територію місця події, не вилучати певні докази, не призначати необхідні експертизи, не приймати заяву про вчинення кримінального правопорушення від особи, яку визнано підозрюваною тощо), що може мати наслідком притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Потерпілою особою доцільно визнавати як *фізичних, так і юридичних осіб*. Щодо **інших соціальних суб'єктів, наприклад, об'єднань громадян, що не набули статусу юридичної особи**, питання залишається відкритим.

Ю.В. Баулін зауважує, що якщо виходити з дихотомії «потерпілий-школа», то, звичайно ж, про заподіяння фізичної шкоди юридичній особі не йдеться, однак випадки заподіяння шкоди майнового характеру або шкоди діловій репутації цілком вірогідні. Іноді трапляється так, що шкода у результаті злочинних діянь спричиняється відокремленому структурному підрозділу юридичної особи – філіалу або представництву, правовий режим яких спеціально оговорюється у законі. Вказані підрозділи, будучи розташованими поза місцезнаходженням юридичної особи, здійснюють її представництво і захист інтересів. При цьому філіали або представництва не є юридичними особами. Але у випадках заподіяння їм злочинним діянням шкоди, на погляд вченого, доцільно визнати, що названі структурні підрозділи так само набувають статусу потерпілого від злочину [4, с. 549].

Ю.В. Баулін звертає увагу і на організації, що виконують статутні завдання без створення юридичної особи. Діяльність подібних організацій звичайно має неприбутковий характер. Йдеться про такі види організацій, як об'єднання юридичних осіб, що уклали у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, угоду про сумісну діяльність без створення юридичної особи, товариство власників житла у багатоквартирному будинку без створення юридичної особи, громадські об'єднання – неюридичні особи, створені на підставі Закону України «Про об'єднання громадян» шляхом повідомлення місцевих органів державної виконавчої влади про їх заснування, тощо. Перелічені організації, на переконання вченого, так само можуть ставати потерпілими від злочинів у випадках заподіяння їм злочином будь-якої шкоди [4, с. 549-550].

Дійсно не усі соціальні суб'єкти є фізичним чи юридичними особами. У певних випадках мова може йти про об'єднання громадян, які не мають статусу юридичної особи. Наприклад, територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр (ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.). Мова може йти і про громадські організації, що не мають статусу юридичних осіб. Видається, що для позначення інших соціальних суб'єктів, окрім фізичних та юридичних осіб, доцільно використовувати термін «громадське об'єднання», яке відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року може бути громадською організацією, якщо його засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи або громадською спілкою, якщо його засновниками є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Потерпілою є не будь-яка фізична чи юридична особа, якій завдано шкоду чи спричинено загрозу заподіяння шкоди, та про яку згадується в диспозиції статті Особливої частини КК України, **а лише та, яка є ознакою складу певного кримінального правопорушення**, якщо про неї безпосередньо зазначено в диспозиції статті або про її існування можна стверджувати на підставі тлумачення кримінально-правової норми. Як слушно наголошує Л.П. Брич потерпілий як ознака

складу злочину – це особа, якій суспільно небезпечним діянням, котре є ознакою відповідного складу злочину, заподіяно саме ту шкоду, що передбачена як ознака цього складу злочину, з певною особливістю (-ями) статусу якої закон пов'язує наявність конкретного складу злочину [5, с. 224].

Водночас є певні категорії осіб, яких не можна назвати потерпілими. У складах окремих кримінальних правопорушень є особи щодо яких вчиняється суспільно небезпечне діяння, однак вони не відповідають ознакам ні потерпілого, ні суб'єкта злочину чи кримінального проступку. У теорії кримінального права таких осіб А.А. Музика та Є.В. Лашук називають **псевдопотерпілими** і визначають як осіб яким не завдана шкода (в юридичному сенсі) внаслідок злочинного посягання (йдеться про особу, яка бажала вчинення щодо неї злочину) [6, с. 85].

В якості прикладів А.А. Музика та Є.В. Лашук називають певних осіб, наприклад, у складах злочинів, передбачених ч. 1 ст. 447, ст. 332, ст. 368 КК України [6, с. 85, 164]. А.А. Вознюк та В.С. Щирська до псевдопотерпілих відносять відвідувачів місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [7, с. 55].

Псевдопотерпілим є відвідувач місця розпусти або особа, яка отримала послуги звідництва (ст. 302 КК України), відвідувач місця незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за умови, якщо він лише вживає такі засоби чи речовини (ст. 317 КК України).

У випадку примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою (ст. 154 КК України) псевдопотерпілим є підстави вважати зазначену іншу особу.

Характеризуючи кримінальні правопорушення з псевдопотерпілим А.А. Музика та Є.В. Лашук зазначають, що очевидно, у складах таких злочинів винуватий діє в інтересах та (або) за згоди особи, стосовно якої він, власне, й учиняє суспільно небезпечне діяння. Дії псевдопотерпілого у таких випадках нагадують співучасть у злочині. Така особа є потенційним суб'єктом іншого правопорушення, зокрема кримінального. Псевдопотерпілий (квазіпотерпілий) не є ознакою складу кримінального правопорушення [6, с. 74-75, 164].

Фактично суспільно небезпечним діянням, яке вчиняється щодо псевдопотерпілих, їм не заподіюється шкода, а навпаки у більшості випадків кримінальне правопорушення приносить або може приносити їм користь від неправомірних дій суб'єкта кримінального правопорушення. Наприклад, одержання неправомірної вигоди (ст. 369 КК України), будь-якої особистої вигоди (ст. 447 КК України), сексуальних послуг (ст. 302 КК України), вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України). Водночас окремі з цих діянь можуть наражати псевдопотерпілого на небезпеку в майбутньому (наприклад, найманець може загинути чи одержати тілесне ушкодження беручи участь у збройному конфлікті чи воєнних діях).

Вчені також слушно звертають увагу на те, що незрозуміло ким є суд або інший уповноважений орган у ст. 384 КК України (Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу) [8, с. 148-149].

Відтак є категорія осіб, що пов'язані з потерпілим від певного правопорушення, однак не мають кримінального-правового статусу потерпілого, принаймні у тому ж самому делікті.

Висновки.

1. За результатами проведеного дослідження встановлено, що потерпілим у кримінально-правовому розумінні не може бути: 1) тварина та річ; 2) труп (у тих випадках, коли злочин вчиняється відносно мертвої людини); 3) особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї потерпілого (фактично представник потерпілого, який набув кримінального процесуального статусу потерпілого).

2. Слід розмежовувати ситуації, коли в результаті вчинення злочину людині заподіюється смерть, та коли кримінальне правопорушення вчиняється щодо померлого. У першому випадку, фізичну особу слід визнавати потерпілою, оскільки на момент вчинення делікту вона була жива. У другому випадку, померлий визнається предметом, а не потерпілим. Таким чином, потерпілою є лише жива людина.

3. Потерпілим, на відміну від суб'єкта кримінального правопорушення, може бути будь-яка фізична особа, яка зазнала шкоди незалежно від її віку, статі, громадянства, релігійних переконань, фізичного стану тощо. Це пов'язано, зокрема, з правоздатністю фізичної особи, що, як відомо, виникає з моменту її народження та припиняється з моменту її смерті.

4. Потерпілою слід визнавати і особу, яка спровокувала вчинення щодо неї злочину чи кримінального проступку як правомірними, так і неправомірними діями, зокрема, сама вчинила кримінальне правопорушення. Тому у певному випадку одна й та ж особа є потерпілою від одного кримінального правопорушення і суб'єктом іншого кримінально-протиправного делікту.

5. Для позначення інших соціальних суб'єктів як потерпілих, окрім фізичних та юридичних осіб, доцільно використовувати термін «громадське об'єднання», яке відповідно до ст. 1 Закону України

«Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року може бути громадською організацією або громадською спілкою.

6. Потерпілою є не будь-яка фізична чи юридична особа, якій завдано шкоду чи спричинено загрозу заподіяння шкоди та про яку згадується в диспозиції статті Особливої частини КК України, а лише та, яка є ознакою складу певного кримінального правопорушення, якщо про неї безпосередньо зазначено в диспозиції статті або про її існування можна стверджувати на підставі тлумачення кримінально-правової норми. Водночас, у КК України є категорії осіб, що пов'язані з потерпілим від певного правопорушення (йдеться про псевдопотерпілих та інших осіб), однак вони не мають кримінально-правового статусу потерпілого, принаймні у тому ж самому делікті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За наук. ред. В.І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.
2. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Луганськ: «Елтон-2», 2012. Т. 2. 704 с.
3. Загиней З.А. Потерпілий за статтею 46 Кримінального кодексу України: окремі проблеми тлумачення. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 343–352.
4. Баулін Ю.В. Вибрані праці. Х. : Право, 2013. 928 с.
5. Брич Л.П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2014. 465 с.
6. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А.В., 2011. 192 с.
7. Вознюк А.А., Щирська В.С. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: монографія. Київ: Освіта України, 2017. 184 с.
8. Вознюк А.А., Каменський Д.В. Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 6. С. 147–154.